

LINNAD JA ALEVID

EESTI LINNADE LIIDU HÄÄLEKANDJA

Väljaandja: Eesti Linnadeliit, Tallinnas --- Vastutav toimetaja: V. Smetanin

Toimetus ja talitus: Eesti Linnadeliit, Tallinn, raekoda

Ilmub 10 korda aastas

III aastakäik

Hind 25 senti

Nr. 4

Juuni

1930

Sisu: Tallinna linnaomavalitsus 1905—1930 (järg ja lõpp).

Tallinna linnaomavalitsus 1905—1930.

(Järg.)

Tervishoiu eest hoolitsemine.

Võttes arvesse Tallinna asetust, vahelduvat kliimat, eriti sügisel ning kevadel, heakorra seisukorda ja korteriviletsust, linna tervishoiu organid on pidanud intensiivilt taotlema preventiivseid tervishoiuküsimusi. Juba 1905. a. leiame linna jagatuna otstarbekohaselt vastavasse sanitaariajandusse. Linna sanitaarala korraldajaks ja tervishoiu teostajaks oli sellekohane sanitaarkomisjon linnapea juhtimisel, kuhu kuulusid hilisemal ajal ka linnavalitsuse liikmed. Oli moodustatud tervishoiu-kuraatorite instituut linnavolikogu poolt valitud liikmeist. Puudusid veel liigitatud haiglaid ja analüüside sooritamiseks vajalikud laboratooriumid. 1905. a. samuti ka järgnevatel aastail nakkushaiguste arv näitas suurt tõusutendentsi. Näiteks, 1906. a. nakkushaigused esinesid 796. juhtumiga, neist lõppes surmaga 169. Suremise protsendi suurenemine oli tingitud vastavate haiglate puudumisest, samuti otstarbekohaste ravimisabinõude vähesusest. Linnaelanikkude arv kasvas aga aasta-aastalt, suurendades tervishoiutööd ning nõudes linnalt suuremaid väljaminekuid. Linnahaigla ehitamise küsimust harutati sanitaarkomisjonis pea iga aastal, kuid sõjaajad, samuti suurenev võitlus haigustega ei lubanud teostada küsimust tegelikkuses. 1906. aastal levines hoogsalt rüugehaigus. Sanitaarkomisjon võttis tarvitusele abinõud, et panna piiri haigusele. Korraldati rüugepanekut koolilastele, töölisile ja asutiste

teenijaile. Soovijaile pandi rüugeid tasuta. Üldine rüugepanekute arv küümis 20.000. Nakkushaigla puudumisel sarlakihaiged pidid leppima koduse ravimisega, mille järeltusel nakkushaiguste arv kasvas. Nagu varemil aastailgi, toimetati elumute desinfektsiooni karboolhappega ja formaliiniga. 10. juunil 1892. a. koolera kartusel soetatud aurudesinfektsioonkambert tarvitati õige kasinalt, vaatamata sellele, et nimetatud asutise kasutamine oli võimaldatud kõigile. Nakkushaigusjuhtumite suurenemisel jõuti „priihospidali“ ülemarstiga kokkuleppele kahe palati saamises mainitud haiglast. Nende saamisel võis juba võimaldada haiglaravi 20. nakkushaigetele. 1905. a. suurendati arstlikku personaali, kinnitati ametisse teine sanitaararst, kuna eelmisel aastail linna tervishoiuolude üle valvas ainult üks arst, kellele allus puhtuse järelevalve. 1908. a. linnavalitsus seadis ametisse 4 alalist arsti ja ajutiselt ühe kooleraarsti. Alalisest arstidest 2 valvasid puhtuse järele, teostades kindlat järelevalvet õuede, mustusekastide ja väljakäigukohade üle, avaldades hoiatusinformatsiooni tervishoiu eest hoolitsemise mõttes. Teostati järelevalvet kalmistute korrahoiu, ülemistejärve kallaste ja linna piirkonnas asuvate tiikide üle. Volikogu poolt määrati linna arstidele ka kooliarstide kohustused. Viimased, täites seda ülesannet, korraldasid kooles õpilaste arstlikku järelevalvet, andes neile tarbekorral tasuta abi. Kooliarstid informeerisid järjekindlalt koolikoleegiumit koolide puhtuse olukorrast ja laste tervislikust seisukorrast. 1907. a. kooliarsti kohused pandi dr. Hal-

lerile, kes juba varemalt oli praktiseerinud sarnasel alal. Intensiivne tervishoiu töö edenes ka linna sanitaar-laboratooriumis, milline asutis sooritas eriti toiduainete analüüsi. Samuti edenes 1905. a. Rüütli uulil asutatud linna bakterioloogia-laboratoorium nakkushaiguste analüüside tegemiseks. Era- ja linnaarstid kasutasid laboratooriumit ohtrasti. 1907. a. määrati ametisse linna vaestearst ja avati vaestambulatoorium, millist asutist külastasid juba 9. kuu jooksul 492 haiget. Täiendati bakterioloogia-laboratooriumi, soetades sinna vastava raamatukogu. Laboratooriumis analüüsiti Ülemistejärve vett, mida tingis kalade suremine järves. Uurimused näitasid, et kalade haigestumist tekitab pisilane *locobacillus piscicidus alcaligenes*.

Eriti hoogsaks muutus töö tervishoiu alal 1908., 1909. ja 1910. a., kus peamiselt rakendati oskust ning jõudu võitlemiseks kooleraepideemia vastu, milline taud levis Peeterburist Balti kubermangudele. Haigete eraldamiseks ehitati barakke Magasini uuli ümbrusse. Suurendati barakke ja renditi maju haigete paigutamiseks. Siseministeriumi ettepaneku kutsuti ametisse dr. Pallop täiendava jõuna. Dr. Halleri statistika järele Tallinnas suri 1909. a. 1655 inimest, neist 971 meest ja 684 naist, iga 1000. elanikust suri 18,4%. Mainitud aastal oli Tallinnas 91.000 elanikku. Surevus oli kõige suurem 4. linnajaos. Linna tegelikud väljaminekud tervishoiu alal kasvasid ka järjest: 1905. a. Rbl. 10.597,35, 1910. aastal Rbl. 28.772,91 peale. Sanitaarkomisjon täiendas ja redigeeris tervishoiu nõuete kohaselt sundmäärusi tööstusasutiste, eramajade, uulide korrashoiu kohta, samuti nakkushaiguste levimise ärahoiduks ja nende kaotamiseks. Töötati välja vastavad määrused pagari-tööstusile ja korraldati järjekindlat puhtuse järelevalvet kohtades, kus avalik elu avaldus suuremal määral. Eriti suurt rõhku pandi puhtuse pidamisele uulidel, platsidel ja õuedel. Samuti valvati järjekindlalt 8. mail 1891. a. ja 17./22. detsembril 1908. a. vastuvõetud määruse täitmist, milline käis Ülemistejärve vee rikkumatase kohta. Peeti silmas puhtuse järelevalvet toiduainetekauplusis, piimamüügi-kohtades, söögimajus ja toiduainete valmistamises. Selleks avaldati määrusi kauplusis toiduainete müümise, söögipoodide, tee- ja söögimajade sisseseadmise ja äriajamise, piima, koore ja või müügi, jäätise valmistamise ja sellega kauple-

mise, õlle-, mõdu ja porteriladude sisseseadmise kohta. Loomade tervishoiu kontrolli toimetas linna loomaarst ühes abilistega, teostades koos politseiga, loomalaudade, tallide, piimatalituste, voorimeeste seisupaikade ja sissesõiduõuede tervishoidlikku järelevalvet. Avaldati määrus koerte marutõve eest hoidmise ja selle lõpetamise kohta, samuti ka teisi määrusi, mis puudutasid liha transportimist linna piirkonnas ja loomade tapmise korda. 1913. a. oli sanitaarkomisjoni esimeheks linnavalitsuse liige J. L. Jürgens, kes esines ettepanekuga määrata komisjoni esimehe kohale arsti. Küsimus leidis igakülgset käsitamist linnavalitsuses ja volikogus ning 30. märtsil 1914 linnavolikogu otsusega pandi alus arstlikule tervishoidlikule organisatsioonile, mis koosnes sanitaarkomisjonist, arstlikust sanitaarbüroost ja arstide nõukogust. Elanikkude arvu suurenemise ja koolivõrgu tihenemise tõttu koolikoleegium palus 19. novembril 1915. a. linnavalitsust määrata ametisse naiskooliarsti, millisele soovile tuldis hiljem vastu. 1916. a. avati linna kooli-hamba-kliinik. Esimesel tegevusaastal külastasid seda 319 patsienti. Avati suguhaiguste ambulatoorium, emade nõuandekoht, eraldusemaja, kombusvalvekoht, alkohoolikute ambulatoorium, tiisikusambulatoorium, kõik peamiselt 1919.—1926. aastatel. Täiendati järjekindlalt riigi poolt antud maaalal asuvaid haiglaid, praegust linna keskhaiglat.

1915. aastal sanitaarkomisjoni kasutuses olid järgmised asutised:

- 1) Vaestambulatoorium, Lai 40,
- 2) " " S. Tartu 24,
- 3) bakterioloogia laboratoorium, Rüütli 24,
- 4) tervishoidlikkeemiline laboratoorium,
- 5) aurudesinfektsioonikamber,
- 6) formaliinidesinfektsioonikamber,
- 7) nakkushaiguste barakk, Magasini 29,
- 8) ajutine eraldusmaja, S. Tartu 61,
- 9) eraldusmaja Tõnismäel,
- 10) lahkamiskamber, Kirikuaia 8,
- 11) koolihambaambulatoorium,
- 12) linnaapteek,
- 13) avalikud väljakäigukohad.

Maailmasõja alust linnaelanikkude arv kasvas 100% võrra. Tugedes statistilisile andmeile 1910. a. Tallinnas oli 91.538 elanikku, 1914. a. aga juba 131.125. Koos sellega kasvasid ka linna tegelikud väljaminekud tervishoiule 28.772 rbl. —

58.151 rbl. Suurendati arstlikku personaali, täiendati haiglaid ja vastavaid asutisi uute ravamisvahenditega. Nakkushaiguste levimise vastu linnas tegelesid 6 desinfektorit, kes korraldasid maksulist ja maksuta desinfektsiooni. Et ülalmainitud aastal linnas peatusid hulgalised sõjaväeosad, linna desinfektorid korraldisid mitmel pool sõjaväe elamute desinfitseerimist. 1914. a. nende poolt teostati üldse 2777 desinfektsiooni. Linna aurupeumajas nakkushaiguste juhtumite puhul aurutati pesu ja riideid. Sõja- ja revolutsiooniga aastad ei võimaldanud täiendada vastavaid asutisi uute ravimisvahenditega, vaid tervishoiu organid pidid kasutama linna poolt määratud summasid võitluseks haiguste vastu. Linna tegelikud väljaminekud kasvasid 58.151 rbl. 1914. aastal 2.614.240 mk. — 1919. a. Intensiivse töö tagajärjel 1919. a. peale võib märgata nakkushaigusjuhtumite vähenemist. 1914. a. oli 2162 nakkushaigusjuhtumit, 1919. a. — 2556. Siitpeale näitab nakkushaigusjuhtumite arv kindlat alane-misetendentsi. 1920. a. — 2512, 1921. a. — 1501, 1922. a. — 1963, 1923. a. — 1075. Nakkushaigusjuhtumite arvu kõikumus viimaseil aastail on tingitud teatava haiguse äkilisest levimisest, näiteks, 1926. a. nakkushaiguste juhtumite arv kasvas leetrite ning sarlakite näol. 1926. a. registreeriti üldse 3316 juhtumit, kus esikohal figureerisid leetrid 1819 ja sarlakid 1077 juhtumiga.

Jälgides surevust leiame, et raviva tervishoiu alal linna tervishoiuorganid on saavutanud nimetamisväärsed resultaate surevuse vähenemise mõttes eriti iseseisvusaastail. Statistilised andmed näitavad, et 1910. a. suri 91.538. elanikust 1873 ehk iga 1000. elanikust 20,5, 1914. a. 132.876. elanikust suri 2527 ehk iga 1000. elaniku kohta 19,0, 1919. a. — 103.000 elanikust suri 1916 ehk iga 1000. elanikust 18,7. Järgnevail aastail, kus elanikkude arv näitas jällegi suurt tõusu, näiteks, 1923. a. — 127.483. elanikust suri 1562 ehk 1000. elanikust 12,3, 1926. a. — 123.564. elanikust suri 1800 ehk iga 1000. elanikust 14,6, 1928. a. — 128.169. elanikust suri 1730, ehk 1000. elanikust 13,5. 1927./1928. a. astus jõusse tervishoiu korralduse seadus, milles on viidud läbi põhimõte, et keskvalitsuse võimu esindajaks ja tervishoidlikkude korralduste elluviijaks ja teostajaks kohal on linnaomavalitsus, tervishoiutöö tegelikuks juhtijaks — linna-

arst — omavalitsuseametnik. 1928. aastal laiendati linna laboratooriumi uue juureehitusega ja muretseti uus sisseseade. Tervishoidlikkude teadmiste levimiseks rahva hulgas astus abiks arstiseltside liidule alluv tervishoiumuuseum. Täiendati linna naha- ja suguhaigustemaja uuemate arstimisaparatuuridega. Mainitud aastal oli linnal kasutada tiisikusambulatoorium ja nõuandekoht, suguhaigusteambulatoorium ja nõuandekohad, keskhaigla oma osakondadega, ambulatooriumid, röntgeni-laboratoorium, bakterioloogia-laboratoorium, mikrokeemia-laboratoorium, elektrografia-kabinet, apteek, nakkushaigemaja, naha- ja suguhaigustehaigemaja, kombulvalvekoht, kooliambulatoorium, koolihambakliinikud, emadenõuandekohad, desinfektsiooniasutised, lahkamiskamber ja mitmesugused teised ravimisasutised. Praegusel ajal linn oma laialduse tervishoiuorganisatsiooniga võitleb edukalt haiguste vastu ja võimaldab kodanikele otsustavalt ravimist.

Tuletõrje.

Esimene alaline tuletõrjekomando asutati Tallinnas Mustapea-vendade poolt XVIII sajandi lõpul. 1862. aastal asutati Tallinna vabatahtlik tuletõrjeühing. 1872./73. aastal ehitati Veneturu äärde linna pritsimaja, mida kasutab ka vabatahtlik tuletõrje.

1905. aastal oli linna tulekaitse linna palgalise tuletõrjekomando, 2 vabatahtliku tuletõrjeühingu ja kuue kaubandus-tööstuseettevõtte juures asuvate tuletõrjekomandode käes.

Linna tuletõrjekomando koosseisus oli 1915. a. 31 vabatahtlikku. Tulekustutuse eest tuletõrjuja sai 20 kop. tunnis.

Tuletõrjekomando ülem, kelle järele-vaatusele kuulus ka pritsimaja, allus majanduslikes küsimusis linnavalitsuse tuletõrjekomisjonile. Komisjoni poolt määrati ka pritside-ülevaataja, keda 1915. a. nimetati komandöülemaks abiks ja kes juhib komando majandust.

Tulekustutusabinõudeks oli vaid 2 käsipritsi. 1905. aastal linn kulutas tuletõrjele Rbl. 11.075,60 või 1,4% linna üldkulust.

Ajajooksul tuletõrjele hakati pühendada suuremat tähelepanu. Kuna ka tuletõrjeabinõud täienesid omalt ehituselt ja töötamisvõimelt alatasa, soetati neid ka juure, eriti viimaseil aastail, nii et 1928.

aasta lõpuks linna tuletõrjekomando käsutuses oli 1 auto-, 1 mootor- ja 2 käsipritsi, 2 veoautot ja 1 mehaaniline redel.

Ka tuletõrjajate arv on suurenenud. 1928. a. lõpuks oli 32 eluktuselist ja 17 ajutist tuletõrjajat, seega kokku 49 meest.

Väljaminekud tuletõrje alal on kasvanud järjekindlalt: 1915. aastal, näiteks, kulutati seks Rbl. 18.151,26, 1925. aastal 41.344 rbl. 75 kop., 1927./28. aastal — koguni Kr. 64.512,60, 1928./29. aastal — Kr. 57.844,72.

Palgeline linna tuletõrjekomando algas oma tegevust praegusel kujul alles 1919. aastal. 1919. aastani linna palgal oli vaid 6 meest, kes täitsid kojameeste ja kutsarite kohuseid. Tulekahju korral nende ülesandeks oli vedada tulekahjudele Tallinna vabatahtliku tuletõrjeühingu kustutusriistu; linnal oli 8 tuletõrje-hobust.

Linna tuletõrjekomando nime all teot- ses juba ammu poolvabatahtlik organi- satsioon. Selle organisatsiooni ülesandeks oli ilmuda tulikahjule lõpupoole ja täita viimaseid kustutustöid. Alaline tuletõrje valve puudus. See seati maailmasõja aas- tail ajutiselt sisse. Valvet pidasid vaba- tahtlikud tuletõrjajad (umbes 8 meest) väikese tasu eest. Nende kohuseks oli anda esimest abi tulekahju puhul koos linnameestega. See valve kestis kuni 1919. aastani. 1919. aastal linna tuletõrjeko- mando koosseis suurendati 6 mehe võrra, seati sisse alaline tuletõrjevalvekord pal- galistest kiireks abiandmiseks kodanikele tulekahju alul ja seega pandi alus praegu- sele tegevusele. Oma tegevuse alul ko- mando varustus oli äärmiselt vilets, pol- nud isegi töötamiskõlblikku käsipritsi, kuid nüüd komando on salgamatult dist- siplineeritud töövõimeline ühik, mille koosseis on 32 meest. Komando on va- rustatud tehniliselt ajakohaste tuletõrje- riistadega, nagu 1 autopritsi, 1 mootor- pritsi, 1 autoredeli, 2 veoauto, 2 suitsu- maski, voolikute ja teiste tarvilikkude tuletõrjeabinõudega.

Peab tunnustama, et viimaste aastate tulekahjude kahanemine on saavutatud just kiire abiandmisega ajakohaste riis- tadega tule tekkimise alul.

Linna tuletõrjekomando valvelolekust ja töövõimest annab kujuka pildi asjaolu, et 130. tulikahjust 1928./29. aastal vajati vabatahtlikkude tuletõrjajate abi vaid 9. korral.

Mis puutub tulikahjude sagedust, siis olgu mainitud, et 1905. aastal oli 45 tuli-

kahju, kuna kahjude üldsumma oli 263.502 rbl.

Kuna linn kasvab jõudsasti ja linna servile tekivad suuremalt osalt puuehiti- sed, siis suureneb ka loomulikult tuleoht. 1916. aastal oli juba 76 tulikahju ja kah- jude üldsumma ulatas koguni 824.433 rbl. 1928. aastal oli 102 tulikahju, kahjude üldsumma võrdus 325.658 kr.

Ülalmainitud peab järelutama, et lin- naomavalitsus on pühendanud küllaldast tähelepanu tuletõrje arendamisele, seega ka kodanikkude elu ja varanduse kaitsmi- sele tulikahju korral.

Statistika.

Kommunaalstatistilisele tegevusele Tal- linn asus 1911. aastal, mil asutati Linna statistikabüroo. Loodi tarvilikud sidemed väljamaa statistiliste asutistega, hakati asutama tarvilikku raamatukogu ja ko- guma statistilisi andmeid. 1913. aastal jõuti niikaugele, et võidi anda välja trü- kis esimese 48-leheküljelise brošüürina „Statistilised teated Tallinna linna kohta 1912 aastal“ vene keeles. 1913. aasta kohta ilmuvad pooleaastased väljaanded esimene 60- ja teine 54-leheküljeline. Sama suu- rena ilmub ka 1914. aasta esimese poole väljaanne. 1914. aasta juuli kuust hakka- vad ilmuma igakuused 36-leheküljelised väljaanded ja ilmuvad kuni 1916. aasta lõpuni. 1917. aasta kohta kõikide kuude väljaanded on valmis käsikirjades, kuid majanduslik olukord ei võimalda nende trükkimist. Büroo aga jätkab andmete kogumist ja läbitöötamist, olles sunnitud saatma neid nõudjaile vaid ainult käsikir- jas. Olukorra paranemisel tüüritakse kindlasti väljaannete trükisavaldamise poole, kusjuures ühtlasi püütakse võtta arvesse uuemaid kommunaalstatistika nõudeid ja väljaannet kõigiti kohandada ajale. 1925. aasta alul ilmubki „Tallinna Linna Statistiline Aastaraamat 1924“ eesti ja saksa keeles 290-leheküljelisena. Raamat ei sisalda enam, nagu endised väljaanded, ainult üksiku aasta andmeid, vaid toob üksikasjalikumad arvud 1923. aasta kohta, lisades juurde vastavad võrd- lus-üldarvud vanemate aastate kohta. Väljaanne leiab tunnustust väljamaa spetsiaalkirjanduses, saades kiitva arvus- tuse osaliseks, ja rida väljamaa statisti- lisi asutisi ja ülikoole, nii Euroopas kui Ameerikas, palub endale saata seda. Järg- mine väljaanne ilmub 1926. aastal, ja

sealt edasi aastaraamatud ilmuvad iga aasta, kusjuures peetakse kinni samast kavast, tehes igas väljaandes ainult vähemaid tehnilisi parandusi ja võimalust mööda täiendades uute aladega. Esimene väljaanne 1912. aastal sisaldas 49 tabelit 10 alalt, kuna viimane — 1929. aasta — väljaanne sisaldab 241 tabelit 24 alalt.

Kaitseväe-korterikohustus.

Kogukonna sunniste seaduse (Vene seaduste kogu IV k.) järele omavalitsused olid kohustatud andma kaitseväeosile, -asutisile, ohvitserile ja kaitseväeametnikele korterit, kütet ja valgustust. 1905. aastal kaitseväe-korterikohusega ühenduses olevate ülesannete täitmine, mis lasus korterikomisjonil, nõudis linnalt 43.349 rbl. 25 k. kulu ehk 5,5% linna üldkulust. See summa suurenes pea järjekindlalt. 1915. aastal see võrdus juba 76.563 rbl. 66 k. Juba paar aastat kesknud maailmasõda nõudis aga suuremaid rahalisi kulusid, nii et 1916. a. linn pidi kulutama seks otstarbeks 163.704 rbl. 27 k. Aga 1917. aastal see summa tõusis kohutavalt. Väerinde lähemalenihkumisega Tallinnas suurendati ka kaitseväge. Selle paigutus nõudis hulga erakorterite rekvireerimist. Erakorterite eest aga tuli maksta üüri. Sellega ongi seletatav kaitseväe-korterikohusele kulutatud hiiglasumma — 515.873 rbl. 26 k. ehk 7,3% linna üldkulust. Kuigi riigilt saadi tagasi teatud summa, see ei katnud aga kaugeltki tegelikke kulusid.

„Riigi Teatajas“ nr. 40 — 1919. a. avaldatud ajutine määrus jättis maksusse endise korra. On ju endastmõistetav, et erakordsel ajal tuleb leppida ka erakordsete abinõudega, milleks on osutunud ka korterikohus. Rahuajal, normaaloludes, kaitseväe korteri probleem peaks aga lahenduma otstarbekohasemate abinõudega. Kõigepealt oleks mõeldav, et kaitseministeerium paigutaks kaitseväe-asutisi, kaitsevälasi ja igasugust sõjavarustust riigi hooneisse, ehitades ehk ostes hooneid selleks, üleminekuajajärgul aga üürides ruume eramajus. Kaitseministeeriumi ülesandeks oleks samuti kaitsevälaste varustamine igasuguste tarbeainetega, küttega, valgustusega, mööbliga j. n. e. Ohvitserid ja kaitseväeametnikud peaksid ise muretsema endale korteri. Kõiki sellel alal tekkivaid kulusid, peaks kandma, loomulikult, riik.

Osa sellest seisukohast on juba leidnud Riigikogu heakskiitu.

„Riigi Teatajas“ nr. 94 — 1922. a. avaldatud kaitseväeosade ja -asutiste alla võetud ruumide üüriseadusega selliste ruumide senine liig madal üüriraha on kõrgendatud määrani, milleni see võib tõusta üüriseaduse järele erakorterite kohta. Määrused korteri muretsemise korra kohta on muudetud nii, et ruume kaitseväeosile ja -asutisile võib võtta sunniteel, nagu elanikkude juure paigutamise, kuid esimeses järjekorras vaid vabu ruume, millisel juhtumil elanikke ei tuleks tõsta välja ruumest. Sama seadusega on ka muudetud määrus kütte ja valgustuse muretsemise kohta kogukonna- ja erahooneisse paigutatud kaitseväeosile ja -asutisile. Seda ei anta mitte omavalitsuse, vaid kaitseväe-varustusvalitsuse korraldusel ja kulul. „Riigi Teatajas“ nr. 109/110 — 1925. a. avaldatud kaitsevälaste korteriga varustamise määruse tühistamise seaduse põhjal linnavalitsus vabastati, arvates 1. jaanuarist 1925, korteri, kütte ja valgustuse andmise kohusest ohvitserile ja kaitseväeametnikele. Kuigi korteriandmine lõppes enne selle seaduse maksmahakku, tuli siiski maksta korteriraha tarvitatud kortrite eest. 1926. aastal linnavalitsus alustas läbirääkimisi vabariigi valitsusega linna kasarmute riigi koolimajade vastu vahetamise küsimuses. Selle kavatsuse teostamise kohta on käimas eeltööd.

1928./29. a. eelarveaastal linn kulutas kaitseväe-korterikohusele 38.115 kr. 47 s. ehk 0,3% linna üldkulust. Linnavalitsuse otsusega 8. maist 1928 korterikomisjoni tegevus tunnustati lõpetatuks ja viimase funktsioone asus täitma ehitusosakonna juurde määratud korteriinspektor, linna kasarmute ja kasarmuis oleva varanduse valitsemine aga pandi majandusosakonna peale.

Peab mainima, et juba Vene valitsuse ajal kaitseväe-korterikohus tundus koormavana. Oli kuulda põhjendatud soove, et linnavalitsused vabaneksid sellest, sest see kohus koormab mitte ainult linnaomavalitsusi, vaid ka eramajade omanikke.

Linna ettevõtted.

Veevärk. Vee-õigus oli kaugemas minevikus kuninga regaaliks. Alles 1345. aastal Tallinna sai Taani kuningas Valdemar IV Atterdag'ilt õiguse veevärgi ja

vesiveskite ehitamiseks linnas. 1577. aastal, mil venelased teistkordselt piirasid Tallinna, linn sai oma vee Ülemistejärvest Pärnumaantee linnaosa kaudu jooksvate puutorude läbi. Vähe täielikum veevõrk malmitorudega Ülemistejärvest ehitati eraettevõtja poolt 1867. aastal. Selle linn ostis välja 1881.—1883. aastatel ja ehitas uue, praeguse veevärgi, mis ühes vana veevärgi väljaostuga läks maksma 435.000 rubla. Uue veevärgi ehitamise ettevalmistustööle linn asus juba 1879. aastal. 1891. aastal moodustati valgustuse ja veevarustuse järelevalveks Gaasi- ja Veevärgikomisjon. Tõnismäe veetorni ehitamine anti 1881. a. välja vähempakkumisel insener von Essen'ile ja von Hoven'ile 19.800 rubla eest. 11. novembril 1882 algas Toompea varustamine kõrgesurve abil, kuna see seni oli sündinud vee ülesvedamise teel.

Ülemistejärve veel oli kaks suuremat puudust: esiteks seda oli mõnikord vähem kui tarvis ja teiseks see oli teatud aegadel sogane, kollakas, sisaldas palju silmaga nähtavaid kõrvalisi aineid, omandas soohaisu, sageli ummistas tehnilised säädised, nagu veemõõtjad, gaasiahjudega vannid, veeklosetid ja isegi harilikud veekraanid, kuigi vesi polnud otse kahjulik tervisele. Juba veevärgi tulekul linna kätte möödunud sajandi 80. aastates hakati pidama võitlust majaomanikkudega, kes kraanide kinnikülmumisest hoidumiseks lasid need joosta läbi öö, mistõttu surve alanes ja vesi ei tõusnud enam majade ülemistele kordadele.

1896. aastal järve kasvasid suuremal arvul vesikasvud *Anabaena flos aque*, mistõttu vesi muutus roheliseks. Vesi võetakse erilisele uurimisele ja tõendatakse jälle, et see ei sisalda midagi tervisele kahjulikku, kuigi maitse jätab soovida. 1898. aastal insener A. von Mikvitz uurib järve ja jõuab selgusele, et järve põhjas on umbes 1.715.000 kantsülda muda, mis tuleks kõrvaldada. Insener Jakobi, arvustades insener von Mikvitz'i kava, leiab muda kõrvaldamise teostamatuna ja soovib linna veega varustamiseks leida maaaluseid allikaid, kuid sellastel katsetel selgub, et Tallinna läheduses pole allikaid mis suudaksid anda vett sel määral kui linn vajab seda, ning ainsaks vee allikaks peab jääma ikkagi Ülemistejärv. Tehti siis katset muda väljapumpamisega, mis aga ei annud soovitud tagajärgi, ja jäi

ainus tee: filtreerida linna saadetak vesi, Selleks insener Christoff ja Trompeter seadsid kokku Warren'i-süsteemilise filterveevärgi säädistamise kava ja eelarve, mille järgi see oleks läinud maksma 75.000 rubla. Enne asja teostamist käsutati insener Jakobi ja Trompeter välja- maale filterveevärkidega tutvuma, mil aga selgus, et kavatsetud firma sisseseadeid ei pooldata Saksamaal ja Austrias. Sellane on tarvitusel ainult Vormsis, kuid tegutseb halvasti. Koguti andmeid teiste firmade sisseseadete kohta, kuid saadud andmete erinevuse pärast küsimus lükati edasi, kuni selgub, kuidas töötab vastehitatud Moskva veevõrk.

1907. aasta kuiva suve puhul järve vee- pind langes tunduvalt ja järv, mis 30. aasta eest kogu aeg ähvardas uputada linna, ei suutnud enam rahuldada linna veevajadusi täiel määral. Asi muutus aga veel halvemaks lümevaese talve ja sellele järgnenud 1908. aasta sooja ja kuiva kevade puhul, mis ei annud järvele kuigi suurt juurevoolu, ning 1909. aasta kevadel järve pind oli enneolemata madal — 16 tolli alla 0-punkti. Linna varustamiseks juhiti ümbruskonna vesi eriliste kraavide kaevamise teel järve ja tehti mõningaid muudatusi torustikus ja Tõnismäe veetornis. See olukord tõstis uuesti päevakorradele muude vesivarustuse allikate leidmise küsimuse. Oli muuseas küsimuse all Kristiinentali allikate kasutamine j. n. e.

Olukorra selgitamiseks kutsuti Moskva insener N. N. Gumin, kes 1908. aasta sügissuvel tutvus olukorraga kohal, ja jõudis otsusele et vee puudus ei olene niivõrt vähesest juurevoolust kui üleliigsest väljavoolust, sest 4.300.000—4.800.000-ämbri päevase tarvituse asemel see ei tohiks olla Tallinna elanikkonna kohta üle 2.000.000 ämbri. Vee puhastamiseks ta soovitas ehitada kiiresti töötavad ameerika liivafiltrid. Ülemistejärve vee kvantumi suurendamiseks ta soovitas soetada juurevoolu Piritajõest, kuid ei pidanud otstarbekohaseks kasutada selleks põhjavett. 1909.—1911. aastatel koguti täiendavaid andmeid nende ettepanekute kohta, tutvuti Helsingi filterveevärgiga ja esitati linnavalitsusele ettepanek: jääda edaspidigi Ülemistejärve vee tarvitamise juure ja ehitada selle puhastamiseks filtrid. Linnavalitsus ühines Valgustuse- ja Veemuretsemiskomisjoni ettepanekuga, kuid linnavalikogu 30. märtsil 1911 linna

insener Jakoby ja mõne voliniku ettepanekul otsustas lükata asja edasi ja koguda veel täielikumaid andmeid põhjavee tarvitamise võimaluste kohta, ja 27. aprillil 1911 otsustas paraleelselt filterveevärgi ehitamiskavaga võtta veel juurdlemisele põhjavete kasutamise võimalus.

Asja uurimiseks kutsuti kohale Moskva Veevärgi Tehnikaosakonna-juhataja insener K. M. Ignatoff, kes 1911. aasta juunis tutvus olukorraga kohal, 1912. aasta suvel tegi mõnesuguseid katseid ja 1913. aastal esitas filterveevärgi kava kuues variandis Moskva veevärgi eeskujul. I—V variandi järgi Ülemistejärve vee puhastamiseks oleks tulnud seada üles kahe filtri: esialgseks puhastamiseks kiired filtriid ja lõpuliikuks — pikaldased inglisi filtriid. Nende variantide järgi veevärk oleks läinud maksma 402.000 kuni 515.000 rubla. VI variant nägi ette kahekordsed kiirfiltriid, mis oleksid läinud maksma 158.000 rubla.

Põjavete kasutamise võimaluste uurimiseks kutsuti Riia Politehnilise Instituudi goeoloogia professor Bruno Doss, kes 19. juulist kuni 2. augustini 1911 uuris Ülemistejärve ümbrust, Tondi ja Siniste mägede ümbrust, ja 29. veebruariks 1912 esitas oma arvamise, et linna varustamine on teostatav Ülemistejärve ümbruse põhjavetega. Professor Doss'i näpunäidete järgi Riia veevärgi vanem insener I. I. Gensendorf jätkas hüdroloogilisi uurimusi ja 12. veebruaril 1913 esitas oma aruande, kus pidas võimalikuks linna varustamist põhjavetega ja seadis kokku selle sisseadmiseks eelarve kogusummas 500.000 rubla peale.

Insener K. M. Ignatoff arvustas professor Doss'i uurimuste tulemusi, märdades arvutuste ja Moskva kogemuste põhjal, et põhjavee kvantum väheneb kasutades ja ei suuda püsida professor Doss'i poolt arvatud kõrgusel.

Selle kriitika põhjal professor Doss jätkas uurimist 1913. aastal ja 1914. aasta märtsiks jõudis uuesti otsusele, et põhjavetega on võimalik rahuldada 300.000 elanikuga Tallinna normaalset veetarvidust.

26. aprillil 1914 komisjon otsustas kasutada põhjavett ja tegi ettepaneku insener Gensendorf'ile teatada mis tingimustel tema oleks nõus seadma kokku vastava kava. Sõja algamise puhul insener Gensendorf loobus kava koostamisest. Komisjon pöördus mõne teise spetsialisti poole,

kuid viimaks otsustas kava väljatöötamise anda Gaasi- ja Veevärgi direktor insener Maurits'ile professor Jenš'i juhatusel, millise otsuse linnavolikogu ka kinnitas 29. oktoobril 1914.

14. aprilliks 1915 projekt oli valmis, 7. mail 1915 Linnavolikogu ja 2. juulil — Siseministeerium kinnitas selle.

Insener Maurits'i eelarve järgi esijoonest teostamisele tulevad tööd vajasisid 351.379 rubla krediiti. Seepärast Linnavolikogu otsustas 14. jaanuaril 1915 paluda Linnade ja Maakondade Krediitkassalt 350.000 rubla lühiajalist laenu.

Linnavalitsus kuulutas välja vähempakkumise tööde teostamiseks. Alul esinesid 9 pakkujat, kuid hiljem teatasid, et ajal, mil ei ole mingisugust kindlustust masinate ja tarviliku tööjõu saamiseks, ja mil nii ainete kui tööjõu hinnad iga silmapilk muutuvad, on hädaohtlik sõlmida mingisugust lepingut. Jäi järele ainuke tee: teostada tööd majanduslikul teel. Firmad, kes olid nõus valmistama mõnesuguseid tarbeid, nõudsid lõpuliiku tellimise äraandmist nii lühikese aja jooksul, et oli võimata võtta asja suhtes tarvilikku seisukohta vastavates komisjonides, ja pakkumuste kasutamine osutus võimatuks. Väga paljuid tarbeid polnud aga hoopiski võimalik saada. Varsti selgus, et suurte hinnamuutuste tõttu ehitamine läheb palju kallimaks ettenähtud eelarvest.

Kuigi ka merekindluse komandantuur tunnustas selle töö sõja seisukorras edasilükkamatuks, see tuli siiski lükata edasi vastava laenu mittedaamise tõttu.

1922. aastal Ülemistejärve veepind vajus jälle ennekuulmata madalale — terve 42 tolli allapoole 0-punkti. 1922. aasta talvel polnud aga üldse enam võimalik varustada linna seniste abinõudega, sest järve veepind vajus allapoole linna torustiku asetust. Selleks seati kesk järve ajutine pumbamaja, mis pumpas vee tarvilikule kõrgusele ja saatis renni mööda torustikku. Sarnane olukord sundis võtma käsile enegilisi abinõusid vee juurevoolu suurendamiseks. Selleks ehitati 1908. aastal insener Ignatof'i poolt soovitatud kanal Piritajõe ja Ülemistejärve ühendamiseks. Ehituse teostas 1922.—1923. aastal erilise lepingu alusel Põhja Paberi- ja Puupapivabriku aktsiaselts.

1925. aastal jõuti ka viimaks nii kaugele, et hakati ehitama filterveevärki Ülemistejärve vee puhastamiseks. Ehitust teostas inglise firma Paterson Co. Ltd.

Töödega tehti algust 1925. aasta alul ja aasta lõpuks jõudsid katuse alla pumba-, diiseli-, keemia- ja filtrihoone. Settimisbasseinil oli valmis alus ja peaseinad, ja talveks oli võimalik katta neid laudadega. 1926. aasta jooksul tehti sisemisi töid ja seati üles suurem osa tehnilisest sisseseadest, ehitati juurevoolukaanalit ja magistraalitorustikku. 1927. aasta sügiseks jõuti ehitusega nii kaugele, et 28. septembrist kuni 4. oktoobrini filterveevärk võidi panna katseks käima kuueks päevaks. Teine katse kestis 2. kuni 11. novembrini. 29. novembrist 1927 alates filterveevärk algas oma tegevust alaliselt.

Filterveevärgi ehitamiseks linn kulus 1.543.339 krooni 75 senti.

1928./29. aruandeaastal filterveevärk pumpas üldse vett 8.454.420 kantmeetrit ehk keskmiselt 23.163 kantmeetrit päevas, millest lasi linna 7.898.280 kantmeetrit ehk keskmiselt 21.639 kantmeetrit päevas.

1888. aastal linna veevärgiga oli ühendatud 809 krunti. Nende arv tõuseb järjekindlalt, ja 1905. aastal neid on juba 2162, 1929. aasta aluks aga 3493.

1894. aasta lõpul veevärgi torustiku kogupikkus oli 42,74 kilomeetrit, 1905. aastal — 69,40 ja 1929. aasta aluks — 95,23 kilomeetrit.

Veevärgist antava vees eest tasumine sünnib kahel alusel: mõõtja või ruumide järgi. Kuni 1. jaanuarini 1917 mõõtja järgi esimese 10.000 kantjala 100 kantjalga maksid 22½ kop., järgmise 50.000 kantjala — 15 kop. ja üle 60.000 kantjala — 10 kop. iga 100 kantjalga. 1. jaanuarist 1917 võeti tarvitusele arvestamine pange järele, ja esimese 25.000 pange iga 100 pange maksid 20 kop., järgmise 100.000 pange — 14 kop. ja üle 125.000 pange — 1 kop. iga 100 pange. 1. jaanuarist 1919 hinnad arvatakse poolteistkordseks, lugedes kopikud markadeks. 1. augustist 1919 hinnad on sama liigituse järgi 50, 35 ja 25 marka iga 100 pange eest. 1. aprillist 1920 kõik hinnad tõstetakse kahekordseks. 1. jaanuarist 1921 hinnad on 5, 4,50 ja 4 marka iga 100 pange eest ja 1. jaanuarist 1923 alates 6,50, 6 ja 5 iga 100 pange eest samase kolmeastmese jaotuse järgi. 1. jaanuarist 1928, pärast filterveevärgi tegevuse algust, pannakse maksma uus tariif, mille järele esimese 1000 kantmeetri iga kantmeeter maksab madalrõhupiirkonnas 12 ja kõrgerõhupiirkonnas — 17 senti, järgmise 2000 kantmeetri iga kantmeeter ma-

dalrõhupiirkonnas 10 ja kõrgerõhupiirkonnas 15 senti ja üle 3000 kantmeetri iga kantmeeter madalrõhupiirkonnas — 8 senti ja kõrgerõhupiirkonnas — 12 senti. Umbes samasuguseid tõususeid ja murranguid on elanud läbi teine tariif, mis arvestab vee hinna ruumide järele nendes majades, kus pole veemõõtjaid. Kuni 1917. aastani ees- ja kesklinnas maksti iga toa või köögi eest 2 rubla aastas ja vanni või kloseti eest 4 rubla. Toompeal aga 3rubla toa või köögi ja 9 rubla vanni või kloseti eest. 1. jaanuarist 1928 alates makstakse eeslinnas: toa või köögi eest 3 krooni, vanni eest — 12 krooni ja kloseti eest — 10 krooni; kesklinnas ja Toompeal: toa ja köögi eest — 6 krooni 40 senti, vanni eest — 20 krooni ja kloseti eest — 16 krooni aastas.

Gaasivabrik. Magistraadi liikme Rette algatusel Tallinnas asutati gaasivabrik Riia firma Veir ja Ko poolt ning avati 5. detsembril 1865. 1877. aastal gaasivabrik läks üle erilisele aktsiaseltsile ja 1882. aastal — linnale. Alul vabrik oli üsna väike: ainult nelja ahju ja 13. retordiga. Avamise puhul võrgu pikkus oli viis versta. 1877. aastal produtseeriti gaasi 12½ miljonit kantjalga, 1882. aastal — 18¼ milj. kantjalga ja võrgu pikkus oli 18 versta. 1895.—1905. aastatel gaasi tarvitamine tõusis kahekordseks, eriti just mootorite alal. See sundis võtma tarvitusele erilisi abinõusid gaasitoodangu suurendamiseks. 17. detsembril 1903 linnavolikogu otsustas ehitada uue gaasivabriku Endla (selleaegse Vittenhofi) tänava äärde. 5. mail 1904 linnavolikogu otsustas paluda luba 950.000 rublase obligatsioonilaenu tegemiseks, kavatsedes tarvitada sellest osa gaasivabriku laiendamiseks. Laenu mitterealiseerumine tegi aga selle kava teostamise võimatuks. 1905. aastal gaasivabrik ei suutnud enam rahuldada nõudmisi ja uuesti kerkis päevakorrale gaasivabriku laiendamise või uue ehitamise küsimus. Nüüd otsustati laiendada vana vabrikut ja ehitada lisa gaasikolder Tähe ja Väikese Ameerika tänava vahele. 7. juunil 1906 linnavolikogu kinnitas selle kava. Gaasivabriku juurehituse ja täienduse tööd anti Julius Pintsch'ile Berliinis, kes lõpetas need 26. augustiks 1907. Töö läks maksma 101.570 rubla, kuna Tähe tänava gaasikolderi ehitamine anti firma Siegel'ile, kes lõpetas töö 1909. aasta maikuuks.

1882. aastal produtseeritud 517.425 kantmeetrit gaasist tarvitati 287.581 kantmeetrit eravalgustuseks, seega üle poole kogu toodangust. See vahekord püsib kuni 1895. aastani. Sealt edasi kuni 1920. aastani, eravalgustuseks kulutatakse küll alla poole toodangust, kuid siiski see on suurim tarvitaja, 1921. aastast alates suurimaks tarvitajaks osutub aga juba tänavate valgustus, kuna eravalgustus nihkub teisele kohale, kuid ei püsi ka sealgi kuigi kaua, vaid juba 1922. aastal majapidamiseks tarvitajad tõrjuvad eravalgustuse kolmandale kohale. 1925. a. alates osutub suurimaks tarvitajaks tänavate valgustus (493.22 m³), teisel kohal — majapidamiseks (207.008 m³), kolmandal — mootorid (53.688 m³), neljandal — vabriku omatarvitus (34.575 m³) ja viiendal ning viimasel kohal eravalgustus (30.782 m³). Samasuguses vahekorras on ka 1928. aasta arvud, mil tarvitati: tänavate valgustuseks 590.762,1 m³, majapidamiseks — 252.264,2 m³, mootoritele — 105.853,3 m³, vabriku omatarvituseks — 35.084,7 m³ ja eravalgustuseks — 12.185,2 m³. Seega avaldub eravalgustuses kõige tunduvamalt elektri sissetungimine, tõrjudes eemale gaasi. Mitte ainult suhtelises vahekorras eravalgustuseks tarvitatav gaas ei näita tagasiminekut, vaid ka absoluutarvudes: 1882. aastal tarvitati 287.581 m³; sealt peale see arv suureneb järjekindlalt, jõudes oma haripunktile — 741.424 m³ — 1913, see on linna elektriijaama valmimisaastal. Siit peale algab järjekindel langemine. Majapidamiseks tarvitatava gaasi absoluutarvud näitavad, mõni väike hüpe välja arvatud, kogu aeg kindlat tõusutendentsi: 1900. aastal tarvitati 46.886 m³ ja 1928. aastal jõuab oma haripunktile — 252.264,2 m³-le. Tänavate valgustuse arvud omavad ka kaunis kindla tõusutendentsilise kuju. 1882. aastal tarvitati 108.587 m³ ja 1928. aastal — 590.762,1 m³. Viimase arvu ületas ainult 1913. aasta, mil tarvitati 602.065 m³. 1915. aasta andis minimaalse arvu, mil tarvitati kõigest 51.835 m³, sest piiramisulokorra tõttu sõjavõimude poolt oli keelatud igasugune tänavate valgustamine. Gaasi üldtoodang on tõusnud 1882.—1928. aastani 517.425 m³-lt 1.009.400,5 m³-le. Maksimaalne oli ka siin 1913. aasta — 1.904.568 m³. 1915. aastal produktioon langes, peaaegselt sõjajast tingitud asjaoludel, 938.480 m³-le. 1920. aastal, mil vabadusesõjale järgne-

nud kütteainete kriis oli teravaim, produtseeriti kõigest 647.079 m³.

Kuni 1. jaanuarini 1914 maksis 1000 kantjalga gaasi valgustuseks 2 rubla 50 kop., tööstuseks ja majapidamiseks — 1 rubla 80 kop. 1. jaanuarist 1914 need hinnad tõsteti 2 rubla 70 kopikale ja 2 rubla 30 kopikale ja sama aasta 1. detsembrist 3 rubla 40 kopikale ja 2 rubla 90 kopikale. 1. juulist 1915 — 4 rubla 50 kopikale ja 4 rublale. 1917. aastal hinda muudeti neli korda ja 1. oktoobrist maksis valgustusegaas 16, tööstuse- ja majapidamisgaas — 15 rubla 1.000 kantjalga. 1. jaanuarist 1919 kaotati ära eirtarifid ja vaatamata otstarbele gaas maksis 22 marka 1.000 kantjalga. Üldse 1919. aastal tariifisid tõsteti kolm ja 1920. aastal — kaks korda. 1. jaanuarist 1921 maksma pandud tariifi järele 1.000 kantjalga maksis 600 marka. See tariif püsis nüüd kuus aastat. 1. jaanuarist 1927 maksma pandud tariifis hinnad jaotati tarvitamise suuruse järele: 1—100.000 kantjalga iga 1.000 kantjalga maksab 6 krooni, 100.000—200.000 kantjalga — 5 kr. 50 senti 200.000—1.000.000 kantjalga — 5 krooni ja üle 1.000.000 kantjalga — 4 krooni 50 senti iga 1.000 kantjalga.

Elektriijaam. 1899. aastal aktsiaselts „Volta“ palus omale kontsessiooni elektri energia müümise ainuõiguseks. Selle järele „Union“ palus omale kontsessiooni elektriijaama ehitamiseks. Linnavalikogu määras ettevalmistusekomisjoni asja kaalumiseks. 7. juunil 1900 otsustati küsimus lükata edasi. 1903. aastal „Volta“ esines uuesti, ning palus kontsessiooni elektriijaama ehitamiseks ja eksploateerimiseks valgustuse, kütte ja muude tehniliste vajaduse jaoks. Linnavalitsus soovitas jätta elektriijaama linna oma kätte, sest kontsessioonilepingus poleks võimalik näha ette kõiki asjaolusid, mis aja jooksul osutuvad tarvilikuks tarvitajate huvide kaitsmiseks.

1904. aastal linnavalikogu otsustas asutada linna elektriijaama Rüütli tänavale linna kinnisvarale ja ammutada selleks summasid 950.000-rublasest obligatsioonilaenust. Jaama eksploateerida linna arvel. Vastavate summade mittesaamise tõttu selle otsuse teostamine viibis, kuna aga vahepeal ikka tuli jälle uusi palveid kontsessiooni saamiseks nii üksikisikutelt kui organisatsioonidelt. K. Siegel'i kontsessioonipalve läbivaatamiseks linnavoli-

kogu määras 1907. aasta lõpul ettevalmistusekomisjoni. Komisjon jõudis otsusele, et linnal vastavate summade puudusel pole võimalik asutada ise elektriijaama ja töötas välja kontsessioonilepingu kava. Jälle esinesid konkureerivad palved kontsessiooni saamiseks ja selle tõttu asi lükati jälle edasi.

18. märtsil 1909 linnavolikogu uuendas ettevalmistusekomisjoni, kellele tegi ülesandeks kaaluda, kuivõrt otstarbekohane on elektriijaama asutamine linna kullul, ja 3. märtsil 1910 otsustas teha 1½-miljonise obligatsioonilaenu, millest määrati 250.000 rubla elektriijaama ehitamiseks.

Ettevalmistusekomisjon näitas, et kõikides linnades kontsessioonid on osutunud kahjulikuks nii linnale kui voolu tarvitajatele, ning seepärast linnad püüavad igal pool võita endale tagasi monopoliõigust. 11. märtsil 1913. Aasta lõpuks jaanuarist soovitas komisjon linnale ehitada oma elektriijaama ja valis selle kohaks Suure ja Väikese Rannavärava ümbruse, mere, sadama ja gaasivabriku lähedal, mis soodustaks kütteenite vedu ja võimaldaks koondada kogu linna valgustuse ühistesse kätte.

Jaama ülesseadmise töö anti 135.500 rubla eest „Volta“ vabrikule. Kolme kaheksilindrise nafta-diiselmootori valmistamine anti 68.500 rubla eest Vigandi vabrikule. Viimane aga teatas, et tema ei jõua tähtajaks mootoreid valmistada. Asja uuesti kaalumisel otsustati hoopis loobuda naftamootoritest ja võtta tarvitusele auruturbiinid, mis on odavamad ja lihtsamad eksploateerida. 21. septembril 1911 linnavolikogu otsustas anda „Volta“ vabrikule kolme 250-hobusejõuse auruturbiini valmistamise 26.400 rubla eest ja kõigi turbiinide jaoks ühe kondensaatori valmistamise 15.400 rubla eest. Kahe aurukatla valmistamine anti 18.200 rubla eest Krulli tehasele. 13. juulil 1911 linnavolikogu otsustas elektriijaama ja gaasivabriku kontrorihooned ehitamise vähempakkumisel anda ettevõtja Sinisoff'ile. Hoone läks maksma 53.276 rubla 41 kopik. Masinamaja, katla- ja sütehoone ehitamise arhitekt G. Šmidt'i projekti järele linnavolikogu 18. jaanuaril 1912 otsustas anda insener Kürenius'ele 550.300 rubla eest; korstna ehitamine anti insener I. K. Rusvurm'i kontorile 8.957 rubla 50 kopika eest ja mõned vähemad tööd, kogusummas

7.395 rubla, anti Krull'ile ja Siegel'ile. Kogu jaama ehitusekulud olid 385.782 rubla 23 kopik.

Esimene abonent ühendati elektriijaamale 714 abonent, neist 652 valgustuseks ja 62 tööstuseks. Läbi igasuguste murde- ja sõjaaegade abonentide arv näitab järjekindlat, vankumata tõusutendentsi, ning 1. jaanuariks 1929 jaamal on 14.629 valgustuse- ja 1.032 tööstuseabonenti.

Produktioon näitab ka järjekindlat suurenemistendentsi, tõustes 1914. aasta 828.740 kwt 11.021.500 kwt 1928. a. Kuigi valgustuse-abonentide arv on kaugelt suurem tööstuse-abonentide arvust, siiski alates 1926. aastast tööstuseks kulutatakse voolu rohkem kui valgustuseks: Nii kulutati 1926. aastal valgustuseks 3.082.862,77 kwt ja tööstuseks — 3.624.488,03 kwt; 1928. aastal — valgustuseks 3.649.705,95 kwt ja tööstuseks 4.794.667,98 kwt. 1914. aastal tööstuseks tarvitatud vool võrdus ümmarguselt ¼ valgustuseks tarvitatud voolust, ning alles 1922. aastal need arvud olid samas vahekorras, kuna vahepeal tööstuseks kasutatud voolu % oli veel vähem. Sarnane tööstusliku voolu tarvitajate suurenemine järgneb vahetult uue tariifi maksma panemisele 1. jaanuarist 1926, mil öösel võetud voolu hind alandati poole odavamaks päevases hinnast. Peale selle voolu hind väheneb ka vastavalt kuutarvituse suurusele. Nii maksab voolu kwt tööstuseks 4.000—5.000 kwt kuutarvituse juures madalpinge poolt 15,5 senti ja kõrgepinge poolt 12,5 senti. Kuutarvituse suurenemise järele hind alaneb ja üle 150.000-kwt-se kuutarvituse puhul maksab päeval tarvitatud vool madalpinge poolt 7,5 senti ja kõrgepinge poolt — 6 senti kwt.

1913. aastast alates üks kwt voolu maksis valgustuseks 30 ja tööstuseks — 15 kopik. 1. jaanuarist 1915 need arvud tõstetakse 34 ja 16 kopikale, 1. juulist 1915 — 38 ja 19 kopikale, 1. septembrist 1916 — 50 ja 27 kopikale. 1917. aastal hinda muudetakse kolmel korral ja 1. oktoobrist alates nii valgustuseks kui tööstuseks tarvitatava voolu kwt maksab 1 rubla. 1. jaanuarist 1918 maksab üks kwt valgustuseks 1½ ja tööstuseks 1 mark. 1919. aastal hinda muudeti kolmel korral, 1920. ja 1921. aastal kummagil kahel korral. Kõrgeim tariif oli maksev 1. jaanuarist kuni 1. veebruarini 1921: valgustuseks 35 ja tööstuseks 30 marka kwt. Sealt edasi

tariifi hakatakse alandama ja alates 1. jaanuarist 1924 see on — valgustuseks 25 ja tööstuseks vähemal arvul tarvitajatele — 16 marka.

Järjekindel voolutarvituse kasv katus paratamatult esile jaama laiendamise küsimuse. Juba 1914. aastal toleaeagne jaama juhataja insener Maltenek algatas selle küsimuse ja 26. märtsil 1914 linnavolikogu määras laiendamiskava väljatöötamiseks 1.000 rubla krediiti. 19. novembril 1914 volikogu tunnustas laiendamise möödapääsematuks ja tegi insener Feldmann'ile ülesandeks kava koostamise. 1915. aasta juuniks kava oli valmis ja kiidetud heaks professor M. N. Levitsk'i poolt. Laiendus pidi maksma eelarve järele 206.790 rubla ja peale selle võrgu laiendamiseks 180.000—200.000 rubla. 16. septembril 1915 volikogu kiitis kava heaks, kuid raha puudusel lükkas selle teostamise edasi. Pärast maailma- ja vabadusesõja lõppu, mil jaama koormatus ikka suurenes järjekindlalt, asi tõusis uuesti päevakorradele ja 4. juunil 1928 linnavolikogu kinnitas uue laiendusekava, mille teostamine läheb maksma 3.738.274 krooni. Seda kava ei teostata aga korraga, vaid järk-järgult, vastavalt abonentide ja tarvitatava kwt arvu suurenemisele, millega on hoitud ära ühekordsed suured kulud ning suurte kapitalide kuhjumine ettevõttesse suuremal määral kui need annavad tulu. Kava teostamine on jaotatud seitsmele aruandeaastale, alates 1928/29-st ja lõpetades 1934/35-ga.

Vahepeal tehti mõningaid laiendustöid ning 1928/29. aruandeaastal olid installeeritud:

2 turboaggregaati à 1.600 kw = 3.200 kw
1 turboaggregaat à 1.000 kw = 1.000 kw

Kokku 4.200 kw

Esimesed kaks 1.600-kw turboaggregaati on varustatud Gorbitz'i masinatehase turbiinidega ja Siemens-Schukert'i generaatoritega. Kolmas, 1.000-kw, turboaggregaat on varustatud Echer Wyss'i turbiiniga ja Siemens-Schukerti generaatoriga.

Linna pank tegutses Tallinnas juba 1882.—83. aastal kaunis heade tagajärgedega, kuid et 26. aprillil 1883 seadusega linna pankade õigusi kärbiti tunduvalt, Tallinna Linna Pank likvideeriti, selle ruumid ja inventar anti üle senisele panga

direktor Scheel'ile, kes asutas oma erapangamaja, mis töötab tänini. Et aga teistes linnades, linna pangad töötasid edasi hoolimata kitsendustest kaunis heade tagajärgedega, ka Tallinna linnavolikogu võttis 1911. aastal panga asutamise küsimuse uuesti päevakorradele. 13. jaanuaril 1912 ilmus uus seadus, mis soodustas linna pankade tegevust, ja seepärast linnavolikogu otsustas 7. märtsil 1912 avada panga tegevust 400.000-rublase põhikapitaliga. Kuna aga loa saamine ja direktorite kinnitamine viibis kuni 1914. aasta oktoobrini, pank algas oma tegevust 15. jaanuaril 1915. Juba esimesel aastal pank andis Rbl. 10.085.44 puhaskasu ja järgmisel — 1916. aastal — Rbl. 66.249,86. Kriisi ajal pank töötas kahjuga ainult 1917. aastal, kuna 1918. aastast alates, alul küll väikesel, kuid siiski kasuga töötamist jätkab, milline väikeste kõikumistega avaldab tugevat tõusu tendentsi ja ulatab 1928. aastal Kr. 100.905.80. Panga tegevuse suurendamise tõttu ka põhikapitali on mitmel korral suurendatud, ja praegu linna pank etendab juba pealinna rahanduses tunduvat osa. Panga arvete läbikäik oli 1922. aastal Kr. 12.551.878.02, kuid 1928. aastal juba Kr. 58.479.108.96.

Tapamaja. Sanitaarsete ja muude pahede tõttu, mis tulid ilmsiks loomade tapmise puhul eralihunikkude juures, linnavolinik Tšumikoff algatas möödunud sajandi 80-atel aastatel linna tapamaja asutamise küsimuse. 1886. aastal linnavolinik Ed. Johansson palus anda temale luba tapamaja ehitamiseks oma krundile, omal kulul, kuid linnavolinik Tšumikoff vaidles tapamaja eraisiku kätteandmise vastu. Asja selgitamiseks linnavolikogu määras ettevalmistusekomisjoni. Linna insener K. Jakobi komandeeriti teistesse linnadesse tapmajadega tutvuma. Selle järele otsustati ehitada tapamaja linna kulul ja plaani valmistamine anti insener Jakobi'le. Eelarve järgi see läks maksma 140.000 rubla, millise summa linnavolikogu 28. novembril 1890 otsustas võtta laenu näol 5½%-ga linna käsutada olevatest kapitalidest. Tapamaja asukohaks valiti Suure Tartu maantee ja Riisenkampfi tänava läheduses, heinamaa taga asuv maaala, mis tol ajal oli kaugel elumajadest.

Tapamaja avati 13. septembril 1893. Ehitus läks tegelikult maksma Rbl. 122.776,99.

12. novembril 1886 linnavolikogu võttis vastu sundmääruse, mis hakkas maksma tapamaja avamise päevast. Selle järele tohib linnas tappa igasuguseid loomi (peale lindude) ainult linna tapamajas, kuna tapetuna linna sissetodav liha kuulub enne müügile laskmist loomaarstlikule järelevaatusele tapamajas.

1894. aastal tapeti tapamajas 13.353 veist ja selle arvu ümber liiguvad ka järgnevad aastad, kuna alles 1906. aastast hakkab avalduma järjekindel tõusutendents, mis kestab kuni 1915. aastani, mil ulatab 34.092-le. Nüüd, mil sõjaolude puhul liha hakkab kaduma vabamüügilt, ka tapamajas tapetud loomade arv hakkab langema ulatades kuni 5.975-le 1918. aastal. Sealt peale algab uus tõusuajajärk, ja vaheldudes langustega jõuab 1918. aastal 32.384-le. Vasikate tapmise arv aga näitab kogu aeg kahanemise tendentsi; selle haripunkt oli 1894. aastal 10.248 tapetuga ja langeb järjekindlalt väikeste kõikumistega 1928. aastaks 3.305-le, sest iga aastaga linnas peetavate loomade arv vähenes, kuna väljast ei toodud vasikaid linna tapmiseks. Lammaste arv oli 1894. aastal 2.223, langes 1905. aastaks 260-le, kust peale hakkab tõusma, jõudes väikeste vaheldustega 11.662-le 1928. aastal. Tapetud sigade arv tõuseb 1894. aasta 848-lt 4.611-le 1928. aastal. Ka tapetult sissetoodud loomade järelevaatuste arv on aastate jooksul suurenenud. 1894. aastal oli veiseid kõigest 46, 1919. aastaks see arv tõusis oma haripunktile — 5768-le ja 1928. aastal oli 1687. Vasikaid vaadati järele 1894. aastal 1727 ja 1928. aastal — 41.480, mis on maksimaalne arv kogu tapamaja ajaloo. Lambaid ja kitsi oli 1894. aastal 2270, 1914. aastal 34.216, mis oli haripunkt, ja 1928. aastal 18.408. Sigu oli 1894. aastal 13.584, 1917. aastal 44.672, maksimaalne arv, ja 1928. aastal — 32.901.

Samane töökoorma igakülgne kasvamine tõi paratamatult enesega kaasa tapamaja laiendamise küsimuse, ning juba 1900. aastal teostati juureehitus, mis läks maksma ümmarguselt 170.000 rubla. 1912.—1913. aastal loomaarst I. Rabinson ja endine Eestimaa kubermangu veterinaarinspektor J. D. Jürgenson töötasid välja laiendamisekava. Sõjaolud takistasid mitme kava teostamist ja alles kõige viimastel aastatel on suudetud teostada mõndagi juureehitust, nagu jahutushoone,

ultilisatsiooniasutise, soolte puhastamise töökoja, laboratooriumi, loomatallide jne. ehitusi.

Apteek. 30. oktoobril 1909 Linna Tervishoiukomisjon arutas linna apteegi avamise küsimust, mis kerkis päevakorrale valitsuse poolt linna ja maakonna apteekidele loodud soodustuste ja linna suure arstirohtude tarvituse tõttu. Tunduvalt mõjus ka kaasa teadmine, et mitmed Venemaa linnade apteegid, kes müüsid oma kaupa kuni 20% eraapteekidest odavamini, siiski saavutasid suuri puhaskasusid. Kuigi mõned volinikud kahtlesid selles, siiski 25. novembril 1909 volikogu otsustas asutada linna apteegi. Küsimus kandis kiiret laadi, sest et just samal ajal ka mitmed eraisikud soovisid avada apteeki, ja viivitamine oleks võinud viia kontsessioonivõimaluste kaotamiseni.

21. juunil 1910 kubermangu valitsuse tervishoiuosakond lubas linnavalitsusele avada 9.-at normaalapteeki Narva maanteele, kus kuulus sulgemisele Oppermanni apteegi osakond. See aga ei vastanud linnavalitsuse kavatsustele, ja 16. juulil 1910 linnavalitsus esines uue palvega lubada avada linna apteeki kesk linna, Uue turu ümbrusesse. Kubermangu valitsuse tervishoiuosakond jäi aga endisele seisukohale, põhjendades, et Uue turu ümbruskonnas on juba kaks apteeki. 9. veebruaril 1911 linnavolikogu otsustas pöörduda palvega Siseministri poole, kuid ka sel katsel polnud tagajärki. Oppermann'i apteegi omaniku kaebuse põhjal Senat 27. veebruaril 1912 muutis kubermangu valitsuse tervishoiuosakonna load linna apteegi suhtes, kuid 12. veebruaril 1912 kinnitati uus seadus, millega muudeti ära osa Tervishoiu seaduse paragrafide maksvus linna ja maakondade apteekide suhtes. Selle seaduse põhjal linnavolikogu 21. märtsil 1912 otsustas avada linna apteegi Väikeste Karja ja Jaani tänavate nurgal kus Krediidühisuse majas leidsid kohased ruumid. Vastavate isikute ametisse kinnitamise ja esimeseks juhatajaks määratud isiku loobumise tõttu apteek suudeti tegelikult avada alles 17. juunil 1913. Juba esimese pooliku aasta jooksul valmistati rohtusid 16.967 retsepti järele Rbl. 9.576,17 eest ja müüdi käsikauplustest 35.108 isikule Rbl. 9.658,99 eest; seega kokku müüdi Rbl. 19.235,16 eest. 1914. aastal — esimesel tervel aastal — oli retsepte 44.939 Rbl. 20.543,55 eest,

käsi-kaupluses 81.762 ostjat Rbl. 26.348,69 eest; kokku müüdi Rbl. 46.582,24 eest. Järgnevatel aastatel kõik arvud näitavad tõusu tendentsi, kuid 1918. aastal teevad suure hüppe allapoole, ja hakkavad siis jälle tõusma. 1928. aastal oli 142.396 retsepti Kr. 87.466,85 väärtuses ja käsi-kaupluses 186.918 ostjat Kr. 86.565,67 eest. Kogu läbimüük ühes deebitoridega ja linna asutistega oli Kr. 262.771,25.

Järjest suurenev läbikäik linna apteegis ühelt poolt ja uute linnaosade asutamine teiselt poolt, mille tõttu paljudel elanikkudel tuli käia pikka teed linna apteegini, tõstis päevakorrade teise linna apteegi avamise küsimuse, mis teostuski 23. veebruaril 1929, mil avati teine Linna Apteek Pelgulinnas. Juba esimesel päeval oli täita 22 retsepti Kr. 4,57 eest ja müüki käsi-kaupluses 48 isikule Kr. 12,76 eest. Seega esimese päeva kogumüük Kr. 17,33. Märtsikuul, mis oli apteegi tegevuses esimene terve kuu, täideti 932 retsepti Kr. 496,55 eest ja müüdi käsi-kaupluses 2040 isikule Kr. 675,78 eest, seega kokku Kr. 1172,33 eest kuus. Sama arvude läheduses liiguvad ka järgnevate kuude läbikäigid.

Linna Pandimaja asutamise küsimus tõsteti päevakorradele juba 1889. aastal ja otsustati ka jaatavalt, töötati välja põhikiri, mis kinnitati Rahaministeeriumi poolt, kuid muudetud kujul, muuseas kohustades linna vastutama pantide eest mitte ainult pandimaja kapitaliga, vaid kogu linna varandusega. Volikogu pidas sarnase nõude linnale hädaohtlikuks ja otsustas 18. septembril 1891 lükata küsimus edasi. 1905. aastal küsimus tõsteti uuesti päevakorradele ja 23. veebruaril samal aastal valiti selleks komisjon, kes aga mõnesuguste takistuste põhjal asus tööle alles 1907. aastal. 22. detsembril 1909 linnavolikogu otsustas asutada Linna Pandimaja 50.000-rublase põhikapitaliga, milline suurendati pandimaja kahe esimese tegevuse aasta jooksul 141.000 rublale. Pandimaja avas oma tegevuse 11. jaanuaril 1912 Rüütli tänaval, kust see 12. detsembril 1914 viidi üle Maneeži tänavale. Kohe algusest peale Pandimaja tegevus areneb kiiremini kui võidi näha ette. 1912. aastal anti välja 16.517, 1913. aastal aga juba 46.602 laenu. Maailmasõja lahtipuhkemisel 1914. aastal, mil kogu Venemaal pandi maksma täielik alkoholi-keeld, pandimaja väikesemad laenud

avaldavad järsku langust, ja nagu Venemaa pandimajad üldse, ka Tallinna pandimaja tegutseb kahjuga 1915., 1916. ja 1917. aastal. 1918. aastal anti 15.129 laenu, 1919. aastal 26.905 ja 1920. aastal 15.110 laenu. 1920. aastal oli laenude arv kõige väiksem kogu pandimaja tegevuse kestel, ja siit edasi avaldub väikeste köikuvustega järjekindel tõusutendents. 1928. aastal anti välja 62.086 laenu, mis ka on maksimaalne arv kogu pandimaja tegevuse kestel. Vastavalt pandimaja läbikäikude suurenemisele on suurendatud ka põhikapitali, milline tõusis 1928. aasta lõpuks Kr. 233.108,37.

Turbatööstuse asutamise küsimuse Linna Ehituseosakond algatas 1912. aastal, põhjusel, et kütteained olid kallid, Tallinnal oli linna lähedal turbatööstuseks kohaseid rabasid ja turvas töötas tulla 3—4 korda odavam puudest. 7. novembril 1912 linnavolikogu otsustas põhimõtteliselt asuda turba tootmisele ja määras eeltöödeks 2000 rubla krediiti. Rabade uurimisel ja proovide saatmise tagajärjel vastavatele eriteadlastele, rabad osutusid turba tootmiseks kohaseks, ja juba 1912. aastal Ehituseosakond hakkaski töötama välja turbatööstuse projekti. 12. veebruaril 1913 komisjon esines ettepanekuga, alata turba tootmist juba samal aastal, mida eriti põhjendas lumevaesele talvele järgnev puude hinna tõus. Masinate suhtes komisjon valis parun Trautenberg'i-süsteemilise sisseseade, mis erines teistest selle poolest, et see ei vajanud raba kuivaks laskmist, vaid turvas töötati ümber vee väljapigistamise pressi abil. 20. veebruaril 1913 linnavolikogu kiitis heaks komisjoni ettepaneku ja otsustas sõlmida lepingu Trautenberg'iga tööstuse säädistamiseks ja eksploateerimiseks. Lepingu järele kõik masinad pidid olema seatud üles 10. maiks 1913, kuid volikogu otsuse kinnitamise viivitus kuberneril poolt võimaldas lõpetada sisseseadmistööd alles 5. juuniks 1913 ja 17. juunil 1913 asuti turba tootmisele. Puud kuiva turvast läks maksma linnale 5 kopik, mis ka vastas lepingule. Komisjon ei tunnustanud masinate tegevust alul siiski täiesti rahuldavaks ja tutvunes mitme Venemaa turbatööstuse sisseseadetega, kusjuures jõudis otsusele, et Trautenberg'i-süsteemilised masinad olid siiski kõige kohasemad ja tootmine nendega tuli kõige odavam. 1914. aastal, maailmasõja lahtipuhkemi-

sel, tööjõudude puudusel polnud võimalik töötada kavatsetud ulatuses, ja selle tagajärjel puuda hind kerkis 17,33 kopikale, mistõttu oldi sunnitud müüma turvast alla omahinna. Seepärast 1914. aasta septembris hakati pidama läbirääkimisi erafirmadega ettevõtte kasutamise asjus. 13. veebruaril 1915 sõlmitigi kasutamisleping „Sievers ja Ko“ firmaga. Ühes sellega asuti ka turbarabade kuivatamisele, sest oli selgunud, et siiski on kasulikum toota turvast kuivatatud rabast. Hiljem linn võttis jälle turbatööstuse oma kätte ja täiendas seda aja jooksul, nii et praegu töötavad neli „Antrep-Koppel“-süsteemilist turbapressi. Aastane läbimüük kõigub 1500 kantsülla ümber ja andis 1928./29. aruandeaastal puhast jääki linna üldisteks tarveteks Kr. 2.410,05.

Aurupesumaja asutati 1925. aastal. Ta ülesandeks on peale pesupesemise destilleeritud vee valmistamine linna ravilatele ja ambulatooriumitele. Ta suuremad kasutajad on linna ravilad, vanadekodud, apteegid, öömajad, laboratoorium ja kaitsevääsütised. 1928./29. aruandeaastal aurupesumajas pesti üldse 376.386 kilogrammi pesu, mille eest maksti Kr. 67.717,31. Destilleeritud vett valmistati sama aja jooksul 40.197 kilogrammi. Asutis andis puhaskasu Kr. 864,16.

Pesumaja avamisel maksmapandud tariifi järele ühe kilogrammi pesu pesemine maksis: linna asutistele ühes lappimisega või triikimisega ja kaitsevääle — 16 s., linnateenijatele ja raudteele — 20 s. ja muudele 25 s. 1. novembrist 1928 pandi maksma uus tariif, mille järele kilogrammi hind on: linna asutistele ühes lappimisega 18 s. ja triikimisega — 20 s., kaitsevääle — 18 s. ja ühes lappimisega — 22 s., linnateenijatele ja raudteele — 22 s. ja muudele — 30.

Tramm. 23. märtsil 1888 linnavolikogu otsustas anda parunitele Nikolai Fersen'ile, Iohn Girard de Soukanton'ile ja Arved Rosen'ile kontsessiooni hoburaudtee ehitamiseks Tallinna. 16. aprillil samal aastal sõlmiti leping, mis 12. mail 1888 kinnitati Siseministeeriumi poolt. Samal suvel asuti tee ehitamisele ja 12. augustil avati liikumine Narvamaantee liinil ja 10. septembril 1888. aastal — Tartu maantee liinil. 20. jaanuarist 1889 parun Nikolai Fersen jäi ainsaks kontsessioonäriks.

Kontsessioonileping lubas ehitada teid: Baltijaamast läbi Laia ja Pika tänav, Raekojastr. mööda, Viru tänavalt läbi, üle Vene turu Narvamaanteele, haruteega puisteed mööda Piiritusevabrikuni. Kontsessiooni tähtaeg oli 40 aastat. Selle lõpul kogu sisseseade pidi minema linnale. Lepingu kindlustuseks kontsessioonäär maksis linna kassasse 2500 rubla kautsjoni. 1889. aastal kontsessioonäär palus lepingu § 9 põhjal luba uue liini ehitamiseks Sadama tänavalt, läbi vana linna, Vene turule. Selle vastu VI linnajao majajomani esinesid kubernerile palvega, nõudes ühtlasi ka hoburaudtee kõrvaldamist Viru tänavalt, kus see juba oli olemas. Seepärast linnavalitsus tegi ettepaneku kontsessioonäärile vabatahtlikult loobuda teest vanas linnas. Loobumise eest kontsessioonäär nõudis mõningate soodustuste sisseviimist kontsessioonilepingusse kontsessionääri kasuks. 27. veebruaril 1891 linnavolikogu võttis vastu mõned neist, millest tähtsamad olid kontsessioonilepingu pikendamine 40. aasta pealt 50. aasta peale, arvates 12. augustist 1888, ja luba pidada kuuel suvekuul liikumist Tartumaantee liinil seismas.

Lume kõrvaldamisest hoidumiseks, kontsessioonäär palus 1893. aastal luba pidada talvekuudel liikumist saanidega. 2. juunil 1893 linnavolikogu andiski selleks loa viieks aastaks, kuid kubermanguvalitsuse poolt see otsus tühistati.

1896. aastal kontsessioonäär palus luba mitme uue liini ehitamiseks, millest pealinn, Baltivaksalist läbi vana linna pidi olema elektriliin. 27. novembril 1896 linnavolikogu lubas kuue uue liini ehitamist. Neist kahe ehitamine polnud sunduslik kontsessioonäärile, kuna teised liinid pidid olema valmis kuue aasta jooksul. Ühes sellega lubati kontsessionääri lõpetada liikumist Tartumaantee liinil ja selle roopad paigutada teistele teedele. Suurendatud lepingu kindlustuseks kontsessionäär maksis linna kassasse täiendava kautsjonina veel 3000 rubla. 28. mail 1897 linnavolikogu otsustas tunnustada veel ühe liini ehitamise mittesunduslikuks kontsessionäärile, kuid selle asemel ta pidi ehitama teise liini valmis kuue aasta asemel kahe aasta jooksul.

Kontsessionääri palvel linnavolikogu 31. märtsil 1899 otsustas ühe sundusliku ja mittesundusliku liini vahetada omavahel, kuid et kontsessionäär polnud lepingus ettenähtud kahe aasta jooksul ehi-

tanud selleks määratud liini — võtta lubatud 10-aastane pikendus tagasi.

Parun Fersen andis üle kontsessiooni Belgia Aktsiaseltsile „Tallinna Tramm“, viimase põhikirja viidi sisse 16. aprillil 1888 sõlmitud kontsessioonileping ühes täiendustega ainsa õiguslikkude vahekorradade allikana kontsessioonääri ja linnavalitsuse vahel.

1901. aasta märtsis avati liikumine Pärnumaantee liinil, kuid talvel kahjuga töötamise tõttu linnavolikogu 3. aprillil 1902 lubas, kontsessioonääri palvel, pidada viiel talvekuul liikumist saanidega.

1903. aastal kontsessioonäär palus vana linna lubatud elektriliini asemele lubada ehitada hoburaudteed ja olemasolevates liinides ja tariifides teha mõnesuguseid muudatusi. Linnavolikogu 30. aprillil 1903 otsustas palve eitavalt, ainult tariifi suhtes lubas panna maksma lühematel teedel madalamat tariifi, kuid mitte kuskil tõsta senist tariifi.

Ajajooksul hoburaudtee muutus ikka enam mitterahuldavaks: teede korratus läks juba nii kaugele, et vagunid üsna järjest jooksid roobastest välja; hobused aeti niivõrt ära, et nad ei suutnud enam üldse liikuda; liikumisse lasti ilma linnavalitsuse loata kõige mitmekesisemat tüüpi vagunid; vastukäivalt lepingule liikumine katkestati igal ajal, kui see aga meeldis kontsessioonäärile j. n. e.

Kontsessioonääri kutsumiseks lepingust kinnipidamisele linnavalitsus hakkas 1911. aastal määrama kontsessioonäärile trahvisid. See avaldas mõju. Kontsessioonäär võttis tarvitusele abinõud liikumise parandamiseks, kuid kaugeltki mitte tarvilikul määral: lepinguga mitteamvestamise harjumus oli liiast süvenenud. Linnavalitsus hakkas omalt poolt määrama trahvisid lepingu rikkumise eest, tehes linna insenerile ülesandeks iga päev märkida üles kõik lepingu rikkumised, sest ringkonnakohus tunnustas õigustatuks ainult need trahvid, mis põhjenesid iga kord erilisel aktil. Vastuseks sellele kontsessioonäär ähvardas kasutada oma õigust, ning panna seisma Tartumaantee liikumise kuueks kuuks, kui linnavalitsus ei luba kasutada kinnitamata konstruktsiooniga vaguneid. Et linnavalitsus ei lubanud seda, kontsessioonäär teostas oma ähvarduse 1914. aastal.

17. mail 1914 kontsessioonäär esines palvega kinnitada teistest linnadest hoburaudtee liikumise lõpetamise puhul Tal-

linna ületoodud vanade vagunite tüübid Tallinnas liikumiseks. Linnavalitsus ei näinud selles liikumisolukorra parandamist, vaid ainult soodustusi kontsessioonäärile, ja võttes arvesse, et kontsessioonäär seni polnud viinud liikumist üle elektrile, milleks sai loa juba 1896. aastal, linnavolikogu 30. mail 1914 otsustas mitte kinnitada vagunite tüüpe.

Et kontsessioonäär, vastukäivalt lepingule, oli pidanud liikumise seismas juba 7 kuud ja polnud täiendanud kautsjoni summat, linnavalitsus pani ette nõuda lepingu tühistamist kohtu korras. Selle peale kontsessioonäädid esinesid 27. mail 1914 ettepanekuga lõpetada vahekord kokkuleppeteel, tingimustel, et linn ostab ära kogu hoburaudtee sisseseade. Volikogu 30. mail 1914 volitaski linnavalitsust astuda läbirääkimisesse hoburaudtee väljaostmise asjas. Sõja lahtipuhkemisel aga läbirääkimised venisid ja kuna kontsessioonäädide esindajad 1918. aasta alul lahkusid Tallinnast, need katkesid koguni. Okkupatsioonivõimud jätkasid 1918. aastal mõni aeg liikumist hobujõul, kuid see katkestus juba enne nende lahkumist. Linnavalitsuse nõudel Tallinna-Haapsalu Rahukogu 27. aprillil 1920 tunnustas hoburaudtee kogu päraldisega linna omanduseks, sest liikumine oli katkestatud üle kahe kuu. 30. juulil 1920 anti hoburaudtee kõigi päraldistega linnavalitsusele üle. Hiljem kontsessioonäädid jätkasid läbirääkimisi tasu asjas ja linnavalitsus maksis endistele kontsessioonäädidele kokkuleppel 120.000 krooni linnavolikogu otsuse põhjal 29. novembrist 1926. Liikumist linn jätkas nüüd alul bensiini-mootorvagunitega: Narvamaantee liinil maist 1921, Tartumaantee liinil — 4. detsembrist 1924 ja Suure-Pärnumaantee liinil — maist 1926 alates. Liikumisnõuete rahuldamiseks Narva- ja Tartumaantee liinid viidi üle elektrile: esimene alates 21. oktoobrist 1925 ja viimane — 22. oktoobrist 1927. Ühes sellega uuendati roobasteed ja pikendati liinisid. Nende pikkus oli 1928. aasta lõpuks: Narvamaanteel 2,6, Tartumaanteel — 2,5 ja Pärnumaantee liinil — 3,2 kilomeetrit. Hoburaudteele sõitjate arv kõige kolme liini kohta oli 1905. aastal 1.011.747, kuna see oli 1928. aastal trammil 7.214.846; 1928. aastal oli liikvel keskmiselt 20 vagunit.

Tehaste ehitamisega Kopli 1912. aastal kerkis päevakõrrale ühenduse loomine nende ja linna vahel, milleks tehased ehi-

tasid kontsessioonilepingu põhjal roobas-tee Telliskivi tänava otsast kuni tehaste väravateni. Sellel pandi käima osalt mootorvagunid ja osalt aururongid. Tee ehitamine lõpetati 1915. aastal. Vene võimu langemise järele tehased jäid seisma ja okkupatsiooniajal ka tähendatud liikumine hakkas lonkama. Tehaste aktsionäärid olid sõitnud laiali, ning koha peal puudus korraldav käsi, nii et trammile ei tehtud isegi kõige hädapärasemaid jooks-vaid remonte. Lõpuks ei makstud enam teenijaskonnale palkagi; liikumine seisis päevade viisi. Seepärast Vabariigi Valitus 10. veebruaril 1926 sekvestreeris tramm ja andis linnavalitsuse korraldusse. Linn püüdis korraldada tramm ja teha hädapärasemaid remonte, mille tagajärjel suudeti 1927. aasta oktoobrikuust alates ühendust pidada iga 20. minuti järele. Kõigi linnas asuvate trammiliinide omavaheliseks ühendamiseks alati 1926. aastal läbirääkimisi Kopli tramm linnale omandamiseks. 13. aprillil 1928 kirjutatigi alla sellekohane ostu-müügi- leping. 1928. aastal kuulus veerevkoosseisu 2 vedurit, 2 bensiini-mootorvagunit ja 10 külgehaagitavat vagunit; tramm sõitis 23.453 tuuri, vedades 922.455 sõit- jat.

Piiritusepoed. 16. novembril 1921 linnavalikogu otsustas võtta piirituse ja viina müük Tallinnas linna kätte ja avada seks kuus viinapoodi — igasse linnajaku üks. Üheks tähtsamaks motiiviks seejuures oli asjaolu, et linna tulu piiritusetšek- kidest vähenes järjekindlalt, sest vale- tšekkide valmistamine oli niivõrt laiaula- tuslik, et õiged tšekid ähvardusid kaduda juba nende varju, kuna polnud võimalik pidada lähemat kontrolli tšekkide üle se- nises olukorras, kus eraisikud teostasid viinamüüki. Linn oli juba varemgi soo-

vinud võtta müük oma kätte, kuid see pol- nud teostatav, sest aktsiisivalitsus oli sõl- minud lepingud eraisikutega. 1. jaanua- riks 1922 aga need lepingud lõppesid ja sellest ajast linn võttiski viinamüügi oma kätte. Lähimüüdnud piirituselt linn sai 3½% ja liköörilt — 10%.

1922. aastal linn müüs läbi 832.987,74 liitrit piiritust, 3.050,22 liitrit viina, 1.409,58 liitrit veini, 1.816,56 liitrit liköö- ri, 1.794,15 liitrit ekstrakti, 38.730,40 liit- rit õlut, kokku 879.788,65 liitrit mitmesu- guseid kangeid jookisid ja peale selle 29.124,67 liitrit denaturaati. 1928. aastal müüdi läbi 53.456 liitrit piiritust, 1.441.291 liitrit viina, 5.208 liitrit veini, 4.790 liitrit likööri, 1901 liitrit ekstrakti, 70.940 liitrit õlut, kokku 1.577.595 liitrit mitmesuguseid joovastavaid jooke ja peale selle 174.199 liitrit denaturaati.

Oma esimesel tegevuseaastal piirituse- poed andsid linnale puhastulu Kr. 43.239,36 ja 1928./29. aruandeaastal Kr. 27.618,45. Tulud vähenesid eriti just vii- masel aastal, sest aktsiisivalitsus alandas piirituse ja viina müügi komisjonitasu 7 sendilt 6 sendile liitrit. Eelmsel — 1927./28. aruandeaastal — piirituse- poed andsid puhastulu Kr. 49.194,52.

Aastate jooksul piiritusepoodide arvu suurendati ning 1928./29. aruandeaastal tegutses 11 poodi.

Personaalina igas poes on kuupalga- line juhataja ja lähimüügiprotsendist palka saajad abitööjõud.

Õiendus. Eelmisse, nr. 2/3, on sattunud eksitavaid trükivigu: 1) artikli „Ajalooline pööripäev Tallinna raekojas“ autoriks on *J. Umb- lä*; 2) pealkirjas „Tallinna linnavalitsus 1905— 1930“ tuleb lugeda „linnavalitsuse“ asemel „linnaomavalitsus“.